

І. О. Крюкова,

кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА ЯК ПРОЯВ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто взаємообумовленість природничого та морально-етичного аспектів економічного дослідження виходячи з принципу ціннісної орієнтації економіки. Потреба адекватної реалізації цього принципу розкривається через філософію екологічної кризи й продовжується авторськими роздумами над проблемою людиноцентризму.

Ключові слова: екологічна криза, людиноцентризм, ціннісна орієнтація економіки.

И. А. Крюкова

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС КАК ПРОЯВЛЕНИЕ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрена взаимобусловленность природного и морально-этического аспектов экономического исследования исходя из принципа ценностной ориентации экономики. Потребность адекватной реализации этого принципа раскрывается через философию экологического кризиса и продолжается авторскими размышлениями над проблемой человекоцентризма.

Ключевые слова: экологический кризис, человекоцентризм, ценностная ориентация экономики.

I. O. Kryukova

ECOLOGICAL CRISIS AS MANIFESTATION OF MORAL-ETHIC PROBLEMS OF ECONOMY

In the article interdependence natural and moral-ethic aspects of economic research is considered according to a principle of valuable orientation of economy. Requirement of realization of this principle reveals through philosophy of ecological crisis which precedes reflections over a problem of egoism of mankind.

Key words: ecological crisis, egoism of mankind, valuable orientation of economy.

Постановка проблеми. Людству загрожує планетарна катастрофа. Протягом другої половини ХХ століття воно нагромадило величезний обсяг «мертвої матерії», що перевищив обсяг виробничих відходів, накопичених за всю світову історію. Територія колишнього СРСР стала сьогодні полігоном для захоронення відходів із країн Заходу. Наприклад, близько 20% експорту Німеччини у країни СНД становлять токсичні відходи. Для ліквідації мутагенних наслідків від аварії на Чорнобильській АЕС потрібно 800 років [6, с. 125]. За останні 70–80 років забрудненість повітря зросла в 100 тис. разів [6, с. 282]. Природний річковий стік води вже не забезпечує достатнього очищення від промислових і господарських викидів. Протягом останніх 50 років людство втратило майже п'яту частину родючого ґрунту орних земель (що приблизно відповідає площі оброблюваних земель Індії), стільки ж тропічних лісів та десятки тисяч різних видів рослин і тварин [6, с. 124]. Пустеля Сахара просувається на Південь із швидкістю 1,5 км на рік, тоді як для створення шару гумусу завтовшки 1 см потрібно 1 тис. років [6, с. 283].

Однак високий динамізм природокористування не втамовується цими безжалісними цифрами. Глобальні наслідки та невирішеність екологічних проблем спонукають до роздумів про їх вплив на потреби розвитку фундаментальної економічної науки.

Мета та завдання дослідження. Предметом нашого дослідження є філософія екологічної кризи як наслідок взаємин природної та духовної сфер у процесі

цивілізаційного розвитку економіки. Об'єктом дослідження є суспільне господарство у цивілізаційному контексті, реалізація його природничого та духовного аспектів практикою людиноцентризму.

Мета дослідження – висвітлити цивілізаційну дефініцію екологічної кризи, у зв'язку із чим ставляться завдання з'ясувати морально-етичні витoki кризи, а також довести на її глобальному прикладі цивілізаційну суцільність природної, економічної та духовної сфер цивілізаційного розвитку й обґрунтувати необхідність дотримання істинної ціннісної орієнтації економіки як її належної парадигмальної засади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання визначених автором завдань щодо з'ясування міждисциплінарних зв'язків природного, морально-етичного та філософського світоглядів та засад їх спільної соціально-економічної проєкції, як логічного підсумку цієї триади, є певною мірою аматорським полем дослідження. У процесі цього дослідження автор переважно спирається на диференційоване висвітлення окремих аспектів його комплексної проблематики, що міститься у працях С. М. Булгакова [1], С. А. Подолинського [8] та В. Хесле [9].

Інтерес до праць С. А. Подолинського та С. М. Булгакова зумовлений сучасним відродженням після часів тривалого (сторічного) забуття досі актуальних досліджень цих видатних осіб. Натомість соціально-філософські дослідження В. Хесле є досить новітніми, хоч і маловідомими. Вони є важливими фундаментальними

вихідними засадами для побудови сучасного способу наукового економічного мислення й тому потребують популяризації.

Невирішені раніше частини проблеми. Автор здійснює компаративний аналіз світоглядів зазначених авторів та досліджує синергетику їх позицій як фізика, священнослужителя і філософа, що виходили з методології різних цивілізаційних підходів до економічного мислення, але дійшли ідеологічно близьких соціально-економічних висновків. Власним авторським аспектом у зазначеній проблематиці дослідження є, по-перше, обґрунтування та розробка проблеми ціннісної орієнтації економіки як методологічної засади, здатної акумулювати погляди різних учених у матриці цивілізаційної парадигми економічного розвитку, а по-друге, окреслення морально-етичних вад позитивної цивілізаційної практики людиноцентризму як відхилення від послідовної нормативної реалізації зазначеної методологічної засади.

Основні результати дослідження. Відповіддю фундаментальної економічної науки на екологічну небезпеку стала розробка теорії сталого розвитку, що базується на теорії фізичної економії, започаткованої французькими фізіократами ще у XVII ст. і продовженої такими українськими вченими, як С. А. Подолинський, В. І. Вернадський та ін. [2, с. 1–3].

Екологічна криза є наслідком зневажання соціумом теорії фізичної економії С. А. Подолинського і підміни її політичною економією. Якщо за теорією фізичної економії економічні процеси мають будуватися узгоджено із їх природним еталоном, то політична економія пропагує соціальне підґрунтя їх автономності. Система національних рахунків дозволяє визначити доходи, але не враховує втрати природних ресурсів. Водночас, національне багатство, що є базовою економічною категорією для оцінки рівня людського добробуту, містить такі складові, як природний капітал і капітал, набутий людьми.

Природні за своїм походженням об'єктивні засади економічного матеріалізму в процесі становлення сучасного західного типу цивілізації виявились підміненими суб'єктивними психологічними засадами позитивного раціоналізму господарської діяльності. Невір'я в благодатність людського розуму висловлювали такі різні за проблематикою своїх наукових інтересів учені, як Т. Мальтус, К. Леонтьєв, Ф. фон Хайєк, А. Пігу, О. Шпенглер, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет та ін. Досягнення науки і техніки, що втілилися в економічному розвитку, породили цілий комплекс екстерналій та поставили людство на межу загибелі, оскільки вони не сприяють задоволенню потреб духовного розвитку.

Річ у тім, що екологічна криза є нічим іншим, як нехтуванням моральної етики суспільного господарювання, тобто зневажанням його як явища духовного життя. Саме на духовній стороні господарських проблем наполягав С. Булгаков, засуджуючи вульгарність «економізму», під яким він розумів панування в суспільстві раціональної ідеології економічного матеріалізму [1, с. 229–250]. На його думку, господарство має бути не окремою харизматичною сферою у суспільстві, а сферою прикладної моральної етики. С. Булгаков розглядає господарство як економічний прояв духовності людського соціуму, що повинна розповсюджуватися та втілюватися в усіх сферах його життєдіяльності.

Жодна сфера, так само, як і жодна наука, не може мати власної самодостатньої цінності. Їх функціонування поєднане єдиним та суцільним людським призначенням, спільною цінніснообумовленою метою якого мусить бути розвиток соціуму як форма і умова розвитку людини, структурно збалансоване, гармонійне задоволення людських потреб. Економічна політика повинна формуватися та здійснюватися заради підвищення Індексу людського розвитку, забезпечення кращих можливостей реалізації всього спектру різноманітних потреб людей, а не орієнтуватися переважно на зростання економіки і прибутків. Фінансовий механізм економічного розвитку не влучає в його справжню ціль. Через спекулятивність фінансового засобу, не адекватного істинній ціннісній меті функціонування економіки, маємо кризу. Ціновий вимір як важіль ціннісного економічного вибору в умовах домінування фінансових відносин стає викривленим.

Цінність – це та провідна, наскрізна ідея, якою мають бути просякнуті всі сфери людської життєдіяльності. С. А. Подолинський сповідував природні цінності, а С. М. Булгаков – духовні, перший розглядав господарство з точки зору природознавчого підходу теорії фізичної економії, а другий дивився на економіку очима священнослужителя. Відповідно кожен із науковців використовував специфічний категоріальний апарат. Проте власні форми подання ними економічної інформації є лише двома різними «сорочками» на одній і тій самій людині – як істинній цінності, згідно з якою має бути побудована ціннісна орієнтація економіки. І не дивно, що саме істинність людської ціннісної орієнтації, як філософська підвалина, сполучає ідейні позиції Подолинського та Булгакова.

Наголос на істинності ціннісної орієнтації необхідний, оскільки економічний розвиток має досвід вульгаризації ціннісних мотивів і фетишизму. Видатному філософу І. Канту, якого за працю «Метафізичні начала природознавства» (1786 р.) П. Г. Кузнецов назвав «вершиною метафізической мысли» [7, с. 38], належить «исключительно ценная и нужная дефиниция истины как соответствия понятия предмету» [7, с. 41]. Істина є суцільною, як і саме життя. Явище істини й цінне тим, що має суцільний характер. Я акцентую саме на явищі істини, щоб тим самим підкреслити природну об'єктивність її коріння. Процесом істини не наречеш, бо він скеровується людиною і є суб'єктивним як за субстанційністю свого походження, так і за характером реалізації. Тому процес може лише наблизитися до статусу істинного – тією мірою, наскільки його мета та механізм її реалізації є об'єктивно зумовленими.

Природні явища і соціальні процеси не існують відокремлено, вони взаємопов'язані господарською діяльністю людини. Суцільний характер істини, як природного за походженням явища, втілюючись у ступені істинності тих чи інших суспільних процесів як їх узгодженості із процесами природними, проявляється в усіх цивілізаційних сферах, пролягаючи між ними і пов'язуючи їх між собою синергізмом [4].

Крізь призму сучасної екологічної кризи бачить цей синергетичний ефект сполучення природних явищ із суспільними процесами німецький філософ нашої доби В. Хесле [9]. Саме екологічним аспектом економічної діяльності взаємоузгоджені роздуми С. А. Подолинського та С. М. Булгакова над цивілізаційною парадигмою економічного розвитку. В екологічній кризі відбивається

пастка суцільності світогосподарських взаємозв'язків. Екологічна криза стає проявом кризи моральної етики господарської життєдіяльності соціуму, яка її спричинила. Та він, той самий соціум сам і пожинає плоди цієї кризи, болюче відчуваючи на собі її наслідки, стаючи її заручником.

Щогодина на Землі зникає два види живого [6, с. 283]. Послідовний аналіз ситуації неухильно приводить до висновку, що черга дійде і до самої людини, яка теж є біологічним видом і тому так само, як і брати її менші, потребуватиме місця у Червоній Книзі. Таким чином, сцієнтичний тиск практики людиноцентризму на природу обертається її тиском на саме суспільство. За словами В. Хесле: «Контроль над природою розширяється до контролю над обществом» [9, с. 59–60].

У продовження думки В. Хесле додамо, що проблематика моральної етики життєдіяльності соціуму полягає у відхиленні історичної практики людиноцентризму від справжньої реалізації ідеї цінності людської особистості. Наголошую, що проблема полягає не в самому принципі людиноцентризму, а в цивілізаційній практиці його реалізації, під час якої ця благородна за свою суттю ідея набула антилюдського змісту.

Ідея людиноцентризму, яка вкоренилась у суспільній свідомості з епохою Ренесансу та Просвітництва, була лише культурною ширмою для тих економічних процесів, які після неї відбулися. У період Ренесансу і Просвітництва виникле загальне бажання розбудови «гуманістичного» суспільства як людинобожжя, з формами прояву якого пов'язували позитивізм, матеріалізм та ідеал прогресу.

Ідея цінності людського життя постала у часи, що характеризувалися пориванням із язичництвом, яке мало культ жертвоприношення ідолам богів і потребувало страти тварин та людей. Враження від ідолопоклонства були настільки глибинними, що протягом тривалого часу потому, в період середньовіччя в образотворчому мистецтві не приживались округлі скульптурні форми, що сприймалися як відлуння стародавніх ідолоподібних символів.

У лихі години «розгулу» природних стихій (зокрема під час посухи) язичники намагалися задобрити сили природи у вигляді жертвоприношення, сподіваючись на взаємність з їхнього боку. Як розцінювати подібні язичницькі дії? Якщо банально – то це жахливий і жорстокий звичай дикунів. Але все у цім світі відносно й пізнається лише у порівнянні. Секулярно-гуманістична позитивістська теорія Нового часу перетворила прогрес на того нового ідола, якому приноситься в жертву життя не одного майбутнього покоління людей.

Людська пожертва ідолам богів, що уособлювали сили природи, бачиться сьогодні як знак розуміння нашими мудрими пращурами необхідності забезпечення кругообігу між природною та соціальною системами з метою підтримки їх належної суцільності. Пожертва була своєрідним символом, що нагадував про потребу компенсувати природі використані та відчужені від неї людським соціумом блага. Сенс цього культового обряду, на нашу думку, полягав у розумінні того, що краще поступитися одиничним, тобто часткою, аніж похитнути налагоджену систему і втратити ціле.

Людиноцентризм являє собою гуманну ідею визнання за людиною найбільшої цінності, яка є виміром інших цінностей, у тому числі й економічних. Але хіба в часи розвитку буржуазних ринкових відносин хтось зважав

на цю ідею? Пригадаймо, яким шляхом відбувався процес первинного нагромадження капіталу в період великих географічних відкриттів та церковної реформації. Стрімкої динаміки капіталістичні економічні відносини набули саме в тих країнах, де перемогла церковна реформація. Яскравий приклад – Англія з її кривавим законодавством і піратством, за яке влада давала високі титули [3, с. 193–194].

Другий приклад – освоєння Американського континенту, що супроводжувалося пограбуванням (золото, з якого були виконані твори мистецтва, європейські переселенці привласнювали та переплавляли на звичайні зливки) і винищенням автохтонних цивілізацій майя, інків та інших, які були цивілізаціями досить високого рівня, якщо підходити не за стандартними вимірами прогресу, а за принципом їх природності й здатності до сталого існування, тобто стратегічного виживання [5]. Це щодо проблеми спотворення моральної етики соціуму на підставі агресивної, ганебної економічної практики людиноцентризму, цивілізаційними проявами якої в історії людства став європоцентризм, згодом фашизм, а нині цю естафету підтримує американізм.

Коріння всіх цих послідовних проявів людиноцентризму спільне – це морально-етична проблема соціуму, який сцієнтично позиціонує себе таким, що переважає над природою. «Антропоцентризм давав, врешті-решт, ґрунт для еґоцентризму» [10, с. 72]. Начебто так воно і має бути за переконаннями С. М. Булгакова, який вважав людину обраною з огляду на надані їй виняткові можливості та космогенну місію. Але так здається лише у «першому наближенні» до його творчості. Булгаков визнає як софійність людини, так і софійність усіх інших природних творінь. Наділення софійною іскрою божественної мудрості Творця є, за Булгаковим, підґрунтям суцільності його творінь у Земному світі.

Людина відносно природи є хоч і особливою, але її часткою й повинна усвідомлювати свій статус. «Індивідуальність, як сила обособлюющая, как особый луч в сиянии «умного света» Софии, не противоречит ведь идее целого, дающей место свободному развитию своих частей. Каждая индивидуальность с тем неповторимым, своеобразным я или своей особой идеей, которую мы научились так высоко ценить в наш индивидуалистический век, по-своему преломляет и воспринимает тот же мир и ту же человеческую природу, как свою основу» [1, с. 108].

Процес соціально-економічного відтворення має орієнтуватися на постійне оновлення і відродження природного формату ідеальної моделі від Творця, неухильне її наслідування суспільством в організації господарювання та управлінні ним. Користуючись набутими знаннями, людина має змінювати світ на краще, трансформувати його заради формування сприятливіших умов для реалізації свого конструктивного потенціалу. Людське призначення – долучати власний інтелект до природно-ресурсних можливостей, створених Всевишнім, та поширювати з його допомогою софійність на процес господарювання [1, с. 109–128]. А спотворення і руйнування цього світу своїм життям, антиномією своєї праці – це не людська місія [1, с. 230]. Такою є фабула твору «Філософія господарства» С. М. Булгакова, що нагадує критичну позицію відносно людського марнотратства, якою С. А. Подолінський завершує свій твір «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» [8, с. 280–281].

Висновки. Попри майже сторічний часовий проміжок між історичною добою творчості С. А. Подолінського, С. М. Булгакова та В. Хесле ідеї, викладені в їх наукових доробках, гармонійно синтезуються, лягаючи в основу цивілізаційної матриці економічного розвитку. Творчі кредо С. А. Подолінського і С. М. Булгакова послужили науковій справі обґрунтування місця та ролі матеріальної і духовної складових проблематики ціннісної орієнтації економіки. Філософія В. Хесле щодо морально-етичної дефініції екологічної кризи логічно сполучає ідейні переконання обох учених.

Дослідження природничого та соціального аспектів системи суспільного господарства, здійснені на межі XIX–XX століть С. А. Подолінським і С. М. Булгаковим, висвітлюють взаємоузгоджену дію цих позаекономічних чинників, функціональний взаємозв'язок яких на прикладі екологічних проблем влучно прокоментував В. Хесле наприкінці XX ст. Отже, завдяки трійці науковців Подолінський-Булгаков-Хесле ми проводимо не лише статичний аналіз цивілізаційної структури економічної системи, а й досліджуємо сучасні наслідки взаємодії її природничої та соціальної складових, тобто розглядаємо цю систему в динаміці.

Перспективи подальших розвідок. Функціональний аналіз позаекономічних аспектів розвитку, за нашим переконанням, становить істотний резерв сучасної економічної науки. Її цивілізаційна парадигма повинна змістовно наповнюватися розглядом не лише формальних функцій економічно впливових інституцій, а й механізму їх дії, виявленням сприятливих або негативних чинників, що супроводжують його реалізацію. Відтак поглиблюватиметься реалізм наукового розуміння еко-

номічного розвитку. Зазначений напрям інституціонального дослідження є досить актуальним для української економіки.

Література

1. Булгаков С. Н. Філософія господарства. – М.: Наука, 1990. – 412 с.
2. Воробйова Л. В. Українська школа фізичної економії: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – К.: КНЕУ, 2006. – 15 с.
3. Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій / Авт. кол.: С. В. Степаненко, В. М. Фещенко, С. Н. Антонюк, Н. О. Тимочко та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 664 с.
4. Кемпбелл Ендрю. Стратегический синергизм: как создать положительный эффект (2=2+5). – СПб.: Питер М, 2004. – 414 с.
5. Кенделл Энн. Инки: Быт. Религия. Культура. – М.: Центрполиграф, 2005. – 250 с.
6. Кормич Л. І., Багацький В. В. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ століття): Навч. посібник. Видання третє. – Х.: Одісея, 1994. – 304 с.
7. Кузнецов П. Г. Необратимость исторического процесса природы и общества в трудах В. И. Вернадского и в современной науке / Бюллетень комиссии по разработке научного наследия акад. В. И. Вернадского / Ред. группа: Э. И. Колчинский и др. – Л.: Наука, 1987. – С. 37–50.
8. Праця людини і її відношення до розподілу енергії // Подолінський С. А. Вибрані твори / Упорядник Л. Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 203–282.
9. Хесле В. Духовно-історическіе основы экологического кризиса // Хесле В. Філософія і економіка. – М., 1994. – 260 с.
10. Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигми / В. А. Малахов та ін. – Інститут філософії ім. Г. Сковороди. – К.: Наукова думка, 2007. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 8 вересня 2009 р.

Всеукраїнська газета «Місто і люди»

Незалежне видання місцевого самоврядування

Газета «Місто і люди» – це видання для малих міст і райцентрів України, покликане представляти інтереси територіальних громад та позицію органів місцевого самоврядування.

Основні рубрики:

- Місцеве самоврядування • Влада: слово і діло
- Місто: знайомство зблизка • Політкучня міського масштабу • Місто: є чому повчитися • Потрібне втручання • Анатомія скандалу • Особливий випадок
- Мораль і право • Міська подорожці
- Віконь в Європу • Проблема крупним планом

Керівник проекту – Олег Соскін, директор Інституту трансформації суспільства

Шановні пані та панове!

Ви маєте можливість передплатити газету «Місто і люди», розмістити на її шпальтах рекламу свого підприємства, опублікувати статтю чи матеріали, які відповідають концепції видання!

Тел.: (044) 235 9828 (27)
E-mail: office@osp.com.ua WEB: www.cityukraine.info